

Peter Zumthor

Comfort biedt ruimte voor keuzes

Hij won alle belangrijke architectuurprijzen: de Carlsberg Architectuurprijs, de Praemium Imperiale, de Royal Gold Medal en de Pritzker Prize. Speelt 'comfort' een rol in zijn architectuur? Is zijn werk 'gerieflijk' zoals in de eerste betekenis van het woord? Kan het ook 'bemoedigen' of zelfs 'troost bieden' als je de meer subtiele betekenis hanteert? Recent werd zijn complete oeuvre in vijf delen gebundeld. Bouwformatie duikt in de boeken van architect Peter Zumthor.

Tekst Kees van der Hoeven | Beeld H  l  ne Binet, Christian Beutler

Om te beginnen nog een enkele overweging over het thema, want over comfort wordt in onze calvinistische traditie nu eenmaal verschillend gedacht. In een interview aan de vooravond van de Architectuurbi  nnales in Venetië sprak Rem Koolhaas zelfs uiterst kritisch over het onderwerp: 'De afgelopen decennia is de nadruk vooral komen te liggen op comfort, beveiliging en duurzaamheid en deze drie vormen nu samen de nieuwe mantra die bezig is de norm in onze samenleving te dicteren.' Comfort dus als een sneer naar de actualiteit.

Elementen van architectuur

In de expositie die Koolhaas voor deze Bi  nnales samenstelde, toont hij ons trefzeker hoe de belangrijke Elements of Architecture zoals vloeren, wanden, plafonds, en dergelijke vanuit hun ooit robuuste oorsprong stapsgewijs zijn gedegenereerd tot de flinterdunne toplaag die er van over is. Wat we nu in gebouwen nog te zien krijgen, is de centimeter dikke gipsplaat van de wand of de tegeldikte van het systeemplafond, terwijl de ruimte daarachter grotendeels wordt ingenomen door de apparatuur van de andere disciplines. En architecten voegen zich maar al te gemakkelijk in die ontwikkeling. Waarin de ruimte wordt gevormd met magere decors die razendsnel en met de laatste technische snufjes aan de tijdgeest kunnen worden aangepast.

In het werk van de Zwitserse architect Peter Zumthor (71) spelen andersoortige elementen een rol. Zijn ontwerpen bieden een complex samenspel tussen de oerelementen (aarde, lucht, vuur en water) en de meer subtiele aspecten als licht, ruimte en atmosfeer. En die elementen dan niet uiteengerafeld en abstract, maar altijd samengebracht in een concrete en tastbare architectuur. De lang verwachte monografie met Zumthors werk bestaat uit vijf kloekke gebonden boeken met daarin opgenomen 43 projecten uit de periode 1985-2013, elk met een introductie van de architect en rijk gedocumenteerd met bouwtekeningen, modellen en foto's.

Van meubelmaker tot architect

Zumthor werd in 1943 geboren en groeide op in Oberwil in de buurt van Basel. Hij werd mede door zijn vader opgeleid als meubelmaker en werkte, na een studie interieur en architectuur in Basel en New York, aansluitend tien jaar als adviseur bij monumentenzorg in het kanton Graubünden. In 1978 startte hij zijn eigen architectenpraktijk in het dorp Haldenstein. De eerste restauraties en verbouwingen uit die beginperiode heeft hij niet in het boek opgenomen omdat zijn werk naar eigen zeggen nog onder de invloed stond van de grote voorbeelden uit het vak.

Het vakinhoudelijke debat eind jaren zeventig, begin tachtig – met een groeiende interesse in de architectuurgeschiedenis, maar evenzeer voor de visuele, sensuele en fysieke aspecten van architectuur – bracht hem uiteindelijk tot een persoonlijker aanpak: 'Ik denk dat ik inmiddels genoeg kennis had vergaard om de ideologische ballast van me af te kunnen werpen [...] en ik begon meer en meer op mijn eigen ideeën te vertrouwen. [...] Het was een periode van bewustwording. Alsof er iets in de lucht hing. Mijn persoonlijke zoektocht was begonnen.' Vandaar dat zijn eigen houten huis met kantoor uit 1986 het eerste project in het boek werd.

Eenvoud in hout en beton

Het huis is als een langwerpig schuurvolume in hout geconstrueerd. Met ruimtes voor het gezin op de begane grond en zijn werkruimte op de etage. Open naar de tuin op het zuiden en gesloten naar het noorden. In zijn toelichting noemt Zumthor een eerste persoonlijk voorbeeld van comfort: 'Ik vind het heerlijk om te werken in de nabijheid van een lange wand die me aan mijn rugzijde beschermt. Ik beschouw het telkens weer als een voorrecht dat ik daar in mijn eentje kan zitten, werkend en uitkijkend op de kersenbomen en de spelende kinderen.' Houten vloeren, gestucte wanden en plafonds, stilte, zon en schaduw, hier en daar een lampje.

Nieuwe atelier Zumthor.

Na dat atelier ontwikkelt zijn werk zich in twee richtingen. Hij gebruikt de houtbouwtraditie als uitgangspunt voor de kleine gebouwen en construeert de grotere projecten in gewapend beton, de bouwtechniek die juist ook in Zwitserland is vervolmaakt. Vaak met natuursteen als bekleding, maar ook dan is hout niet ver weg, de twee woongebouwen uit dat eerste boek kregen mooie houten gevels mee. En altijd zeer zorgvuldig gedetailleerd, zoals bij dat lieflijke ovale kerkje in Sumvitg. Met het prachtige ritme van de houtconstructie in het interieur en de gevel van houten shingles. Veroudering door het weer maakt het beeld hier zelfs nog rijker.

Comfort als keuze

Jaren terug spraken we beiden op een symposium van zijn toenmalig opdrachtgever Ab van der Wiel en zo maakte ik nader kennis met Zumthor zelf. Een rijzige man met vriendelijke oogopslag, enigszins terughoudend maar stellig in zijn optreden: 'Er moet één auteur aan het roer staan van een ontwerp. Liefst goed opgeleid en ervaren, hoe ouder hoe beter', zei hij daar met zachte stem, af en toe onderbroken door een verlegen lachje. 'De opdrachtgever moet als persoon aanwijsbaar zijn, gevoel voor kwaliteit hebben en het zeker niet voor het geld willen doen.' Ervaring delen en overdragen, ook aan de bouwvakkers, kortom een liefdevol betoog. En zijn eenregelige bijdrage aan het vrij felle debat: 'Architecten moeten geen ruzie maken!'

Maar ook een man die zichtbaar genoot van het gezamenlijke diner na afloop en van de kleine kring aan de after-dinner tafel in het hotel-restaurant. Toen nog met een mooie havana in de ene en een goed glas in de andere hand. Hij schrijft in het vierde boekdeel: 'Ik houd van hotels, die

Exterieur Bruder Klauskapel.

leefgemeenschappen van de korte termijn. De spanning tussen de intieme privacy van de kamers en het half-anonieme openbare leven in lobby, bar en restaurant creëert een speciale atmosfeer die me fascineert.' In die constatering zit waarschijnlijk de ware betekenis van comfort besloten: dat je telkens zélf kunt kiezen van welke sfeer je deelgenoot wilt zijn...

Magnum Opus

De belangrijke opdrachten verwierf Zumthor door het winnen van ontwerpcompetities, in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland een geaccepteerde methode voor architectenselecties. Zo kwamen dat houten kerkje, het Kunsthaus Bregenz, het Kolumba Kunstmuseum in Keulen, maar ook het Thermegebouw in Vals tot stand. Net als bij elke opgave zocht hij ook daar langdurig naar de perfecte synthese tussen de beoogde taak van het project en de kwaliteit van de plek, hier een berghelling aan de voet van een hotel: 'Het succes ligt hier in onze afwijzing van het risicoloze, middelmatige doel dat eerder door marktgerichte partijen werd aangedragen. Toen hebben we iets volstrekt nieuws uitgevonden, dat als het ware opborrelde vanuit de plek zelf.'

Inmiddels heb ik veel van Zumthors gebouwen bezocht, maar ons verblijf in Vals werd een onvergetelijke ervaring. Opgewarmd door live jazzmuziek bij de borrel in de lobby en nagenietend van een prachtig diner in het restaurant, krijgen de hotelgasten laat op de avond de gelegenheid om exclusief maar wel in stilte gebruik te maken van het Thermecomplex. Natuursteen, water en licht vormen het bescheiden comfort van een welhaast sacrale ervaring. De ruimte beweegt zich vrij rondom een aantal kleinere rechthoekige volumes. Met daarop betonnen daken, die

Interieur Bruder Klauskapel.

als tafelbladen uitkragen en wel zodanig dat er telkens smalle stroken tussen de randen open blijven. Overdag uitzicht en daglicht via de hoge gevelramen en met bovenlicht vanuit de smalle dakstroken. 's Avonds wederom slechts hier en daar een lampje.

Afwerking in hout

Af en toe zie je de meubelmaker in Zumthor terug. In ruimtes waar de sfeer dat vroeg, heeft hij de betonwanden zorgvuldig met hout bekleed, zoals in Kolumba met prachtige en 'op de vlam' geselecteerde panelen in restaurant en bibliotheek, maar ook in de kleedruimtes in Vals. Ten slotte bleek zelfs die subtiele trits met muziek, maaltijd en meditatie onderdeel te zijn van de regie, nu via zijn echtgenote Annalisa, die het hotel lange tijd leidde als directeur. Daarom zo jammer dat het hele complex recent toch in puur commerciële handen is gevallen.

Houten betimmering is ook gedoseerd toegepast in Zumthors privéruimtes, zoals in de salon en de eethoek van zijn nieuwe woning met atelier in Haldenstein. Deze is met beton en glas in een langgerekte U-vorm rondom een tuin gerealiseerd, vrijwel direct achter zijn vorige huis. Net als in Vals opgebouwd uit wanden en kleine volumes, waartussen de ruimte zich vrijelijk beweegt. 'Het hart van de architectonische compositie is mijn op het zuiden gerichte studio, waar ik weer kan werken met mijn rug naar een lange gesloten wand, net als in mijn eerste atelier.' Hier ruim twaalf meter lang en meer dan vijf meter hoog, bij ons het oppervlak van een kleine eengezinswoning. Om de glasgevel helemaal vrij te houden, is deze intrigerende ruimte uiteindelijk in de lengte overspannen met een betondak van ruim een meter dikte.

Tijdens de bouw.

Comfort als troost

Na de eeuwwisseling wordt Zumthors werk vrijer van opzet, met ontwerpkeuzes die nog poëtischer vorm en inhoud geven aan zijn intuïtie bij de taak en de plek van een project. Zoals bij het plan voor de Bruder Klauskapel op verzoek van een boerenechtpaar uit het Duitse Wachendorf. Zij bouwden dat ontwerp eigenhandig, met een bekisting van een bundel slanke boomstammen in een soort vrije kegelvorm. De vijfhoekige buitenwand bestaat uit vierentwintig lagen zandkleurig stampbeton die in stort van telkens een halve meter hoogte zijn aangebracht. Nadat de wand klaar was, is die 'verloren' bekisting in brand gestoken, met na drie weken dat intrigerende, zwartgeblakerde interieur dat sindsdien aan velen troost biedt.

De vasthoudende regie bij de totstandkoming van zijn ontwerpen is Zumthor niet altijd in dank afgenomen. Projecten werden dan onderbroken of tot zijn teleurstelling niet gebouwd. Andere zijn vanwege hun tijdelijke functie alweer gesloopt. Gelukkig nam hij ze allemaal op en voorzag hij ook de mislukkingen van openhartig commentaar. Het wel gebouwde werk blijft een bezoek meer dan waard, al is het maar om te ervaren dat werkelijk comfort ontstaat door geconcentreerde aandacht en met een bescheiden palet aan architectonische middelen. Van harte aanbevolen dus, een monumentaal boek over een magistraal oeuvre.

Thomas Durisch (red.) - *Peter Zumthor, Buildings and Projects 1985-2013* - in vijf delen uitgegeven door Scheidegger & Spiess, Zürich, 2014 - ISBN 978-3-85881-723-5 - € 230,-